

АҚЛ ЗАИФЛИГИ БЎЛГАН ЎСМИРЛАРНИНГ КЛИНИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ҲАЁТ СИФАТИГА ТАЪСИРИ ВА ТИББИЙ ИЖТИМОЙ МОСЛАШИШИ

Шодиева Феруза Бешимовна¹

¹ Бухоро Давлат Тиббиёт Институти

МАҚОЛА МАЪЛУМОТИ

ANNOTATSIYA:

МАҚОЛА ТАРИХИ:

Received: 28.12.2024

Revised: 29.12.2024

Accepted: 30.12.2024

КАЛИТ СУЗЛАР:

руҳий ҳолат, хавф
омиллари, руҳий-асаб
бузилишлар, ақли
заифлик, ўсмирлар

Ўрганилаётган беморлар ичида чегарадош руҳий бузилишлар ривожланишининг клиник кўринишлари ва динамикаси ижтимоий-психологик шароитларга боғлиқ ҳолда ўрганилади. Тадқиқот давомида клиник структура бўйича устувор маълумотлар олинади, ақли заифлиги бўлган беморларни ижтимоий мослашувининг клиник динамикаси, ақлий ривожланишининг шаклланиши билан боғлиқ омиллар ва шароитларни таҳлил қилиш ва беморларни мослашиши ҳолатларни ўрганиш. Ақли заифлиги бўлган беморларни ижтимоий мослашувининг клиник динамикаси ўрганилади. Асосий хавф омиллари ажратилади. Ақл заифлиги бўлган беморларни ижтимоий мослашувини тиклаш оптималлаш чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

КИРИШ. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотида кўра шунингдек, маҳаллий ва хорижий муаллифлар фикрича замонавий шароитда таълим олиш қиймати ўсиб бораётган даврда, ижтимоий-психологик омилнинг етиологик роли ўсиши чегарадош руҳий-асаб бузилишлар ривожланиши клиник кечишига ва динамикасига таъсир қилмоқда. (Вид В.Д.,1997; Куценко Г.И., Лешкевич И.А., Егоров В.В., 1999). Ўсмирликнинг физиологик ва психологик хусусиятларига салбий омиллар кўпроқ тасир қилади. Юқорида айтиб ўтилганларга қараганда ўсмирларнинг руҳий саломатлигини дастлабки тизимда ўрганиш, касб-ҳунар тизимини ва аҳолини кам ижтимоий ҳимояланган қисмини баҳолаш алоҳида аҳамият касб етади [7]. (Петров М.П., Шеметова ЛЙА.,1989), Ўсмирлар орасида руҳий саломатлик муаммосининг ижтимоий аҳамияти ва долзарблиги кўплаб тадқиқотчиларнинг қизиқишини ортирди (Иванова.И.Н.). Ҳозирги вақтда тиббиётда ҳам, психиатрияда ҳам ҳаёт сифати ва ижтимоий фаолиятнинг муҳим соҳаларини фаол ўрганиш тенденцияси мавжуд. Ақл заиф беморларда катталарда ва болаларда ҳаёт сифатига бағишланган тадқиқотлар сони жуда катта. Бу масалага шунчалик фаол қизиқиш

билдирилганига қарамай, хорижий ва маҳаллий манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, тадқиқотлар яшаш шаклининг ҳаёт сифатига таъсирини ўрганишга бағишланган ва унинг ақлий заифлиги бўлган беморларнинг асосий еҳтиёжларини қондириш билан ўзаро боғлиқлиги кам. Чегарадош руҳий-асаб касалликлари мавжуд бўлган кўпгина ўсмирлар ижтимоий муҳитда психиатрик, ижтимоий-психологик ва ихтисослашган таълимга мухтож бўладилар [9; 11].

Мавзунини ўрганишнинг долзарблиги еркин меҳнат бозорига ўтишнинг замонавий шароитида ақлий заифлиги бўлган ўқувчиларни ижтимоий ва меҳнатга мослаштириш муаммоси тобора долзарб бўлиб бормоқда, чунки таълим ташкилотларида мослаштирилган асосий умумий таълим дастурларини (УТД) амалга ошириш, дастурларда касбий йўналиш ва битирувчиларни касбий тайёрлаш ва ишга жойлаштириш йетарли даражада ишлаб чиқилмаган. Бозор иқтисодиёти шароитида бундай битирувчиларнинг ишчи кучи вакиллари билан рақобатлашиши қийин. Шунинг учун ақли заиф ўқувчиларнинг меҳнат ва касбий тайёргарлиги бўйича мавжуд тажрибани қайта кўриб чиқиш зарур [3].

Шунга қарамай, ҳозирги пайтда замонавий жамиятда ақлий заиф бўлган ўқувчининг ижтимоий интеграциялашувига мойиллик мавжуд. 2016 йил 1 сентябрда ҳуқуқий муносабатларга кирган ақлий заиф (ақлий нуқсонлар), оғир ва кўп ривожланиш нуқсонлари бўлган болалар учун Федерал Давлат таълим стандарти (ФДТС) таълим ташкилотлари битирувчилари учун ҳам, уларнинг талабалари учун ҳам янги истиқболларни очади. Биринчи марта ўз фарзандлари учун таълим муассасалари ва таълим имкониятларини танлаш имконияти ота-оналарга берилди [12]. Бу, ўз навбатида, уларнинг муваффақиятли ижтимоий ва меҳнатга мослашиши учун шароит яратади. Ақлий заифлиги (ақлий нуқсонлари) бўлган ўсмирларнинг ижтимоий ва меҳнатга мослашуви муаммосини назарий жиҳатдан ишлаб чиқиш ва замонавий таълим ташкилотларида ишланмалардан амалий фойдаланиш ўртасида қарама-қаршилик мавжуд.

Соғлиқни сақлаш тизими фуқароларнинг енг заиф тоифалари, шу жумладан ногирон ўсмирлари бўлган оилаларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлатнинг муҳим ижтимоий вазифаларидан бири ҳисобланади. Болалар ва ўсмирлар ўртасида руҳий беморлар таркибида ақл заифлик асосийлардан биридир. Бази нашрларнинг фикрига кўра, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларда ақлий заифликнинг тарқалиши 3% ни ташкил қилади, иқтисодий жиҳатдан ривожланмаган мамлакатларда 31%гача ўзгариб туради.

Тадқиқот концепсияси руҳий касалликларнинг мавжудлиги асосий касалликнинг ривожланишини кучайтиради, шахс ва унинг оила азоларининг ҳаёт сифатини баҳолаш кўрсаткичларига таъсир қилади деган фикрга асосланади [15]. Шундай қилиб, ақл заифлик муаммосига бўлган қизиқишга қарамай, руҳий-клиник ва

психопаталогик жиҳатларнинг шакилланишига таъсирини, уларнинг хусусиятларига таъсири ва сифат кўрсаткичларига таъсирини ўрганиш бўйича қўшимча тадқиқотлар ўтказиш зарур.

Ривожланишида нуқсони бўлган болаларни реабилитация қилиш ва уларни ижтимоий соҳага қўшилиш масалаларини умумий таълим тузатиш мактаби шароитида ўрганиш ва реабилитация жараёнининг ҳаёт сифати кўрсаткичларига таъсири долзарб бўлиб қолмоқда. Ота –оналар томонидан руҳий бузукликнинг моҳияти ва ривожланишнинг бузилиши билан боланинг оғриқли хулқ –атворидаги табиатнинг моҳияти, шунингдек, ногирон болага нисбатдан ота-оналарнинг муносабатининг аниқланган хусусиятлари, шу жумладан нуқсонни рад етиш, айбдорлик ҳисси, гипер ёки гипо-ғамхўрлик , оналар томонидан ўз фарзандларининг ҳақиқий руҳий ҳолатини ва улар ўз фарзандларини ҳаётий кўрсаткичларини қандай баҳолашларини тушунишни ўранишни талаб қилади.

Тадқиқотнинг мақсади: ақли заифлиги бўлган беморларни ижтимоий мослашувини клиник динамик таҳлил қилиш.

Материаллар: Мослаштирилган асосий умумий таълим дастурларини амалга оширадиган таълим муассасалари шароитида ақлий заифлиги (ақлий нуқсонлари) бўлган ўсмирларнинг ижтимоий ва меҳнатга мослашиш жараёни. Ижтимоий-меҳнат мослашуви ва унинг ақлий заиф ўқувчиларнинг шахсий ривожланишидаги роли.

Имконияти чекланган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб-интернати 1961 йилда ташкил топган. Таълим муассасаси Ромитан шаҳри Баҳор кўчаси 18-уйда жойлашган. Муассаса бинолари мослаштирилган бўлиб, қуввати 250 ўринга мўлжалланган. Бугунги кунда ушбу муассасада 295 нафар ўқувчи таълим-тарбия олмақда. Ўқувчилар сони бино қувватига нисбатан 1,008 коэффициентни ташкил этади. Шу билан бирга, 19 нафар ўқувчи уйда якка тартибда таълим олади.

Мактаб -интернатлар ақли заиф болаларга таълим беради. Асосий еътибор болаларнинг таълим даражасига емас, балки уларнинг ижтимоий мослашуви ва касбий тайёргарлигига қаратилади. Болалар умумий таълим фанлари бўйича ўзларида мавжуд бўлган билимларни ўзлаштирадилар.

1-жадвал

Ўрганилаётган Ақли заифлик йенгил даражаси таъхиси бўлган болаларнинг ёш бўйича тақсимоти

Ёши	Асосий гуруҳ		Назорат гуруҳ	
	Сон	%	Сон	%
19 ёш	1	2.8%	-	-
18 ёш	-	-	1	2.8%
17 ёш	4	11.4%	6	17.1%
16 ёш	7	20%	3	8.5%
15 ёш	3	8.5%	4	11.4%

14 ёш	2	5.7%	-	-
13 ёш	4	11.4%	-	-
Жами	21	59.8%	14	39.8%

Болалар билан машғулотлар якка ёки кичик гуруҳларда ўтказилади, шунинг учун бола бошқа болалар билан мулоқот қилиш ва мулоқот қилиш имкониятига ега бўлади ва жамоада ўрганишни ўрганади. Ақли заиф болани ўқитиш жараёни унинг ҳар томонлама ривожланишига ҳисса қўшиши керак. Ақли заиф одамнинг ҳуқ -атвори ва ҳаётга мослашишининг мувофиқлиги кўп жиҳатдан унинг умумий ривожланиш даражасига боғлиқ: моторли кўникмалар, нутқ, билим, кўникмалар.

2-жадвал

Тадқиқот олиб бориш учун танлаб олинган ақл заифлиги бўлган беморларнинг жинсга нисбати

Ёши	Асосий гуруҳ		Назорат гуруҳ	
	Сон	%	Сон	%
Ўғил бола	14	40%	12	34.3%
Қиз бола	7	20%	2	5.7%
Жами	21	60%	14	40%

Боланинг мактабда ривожланиши ва уни ҳаётий вазиятларга мослашишга ўргатиш жараёнлари бир -бири билан чамбарчас боғлиқ. Ақли заиф болалар билан тузатиш ва тарбиявий ишнинг мақсади, охир -оқибат, уларнинг мослашиши, ишга жойлашиши ва ҳаётга янада мослашиши ҳисобланади. Ақл заифлиги бўлган болалар ва ўсмирларнинг ижтимоий муҳитга қай тарзда ва қанчалик даражада мослашиши уларнинг оилавий муҳитига ҳам боғлиқ.

3-жадвал

Тадқиқот олиб борилаётган беморларнинг оилавий муҳити

Оилавий муҳити	Асосий гуруҳ		Назорат гуруҳ	
	Сон	%	Сон	%
Тўлиқ оила	7	20%	5	14.2%
Биргаликда яшайди	12	34.2%	9	25.7%
Ота-онаси вафол этган	1	2.8%	-	-
Ота вафот этган	1	2.8%	-	-
Она вафот этган				
Жами	21	59.8%	14	39.9%

Белгиланган мақсадларга еришиш ақли заиф болалар билан ишлашнинг асосий вазифаларини ҳал қилиш орқали таъминланади. Бундай вазифалар орасида қуйидагилар ажралиб туради:

1) нозик моторли кўникмаларни такомиллаштириш, энг оддий сифат алоқалари ва боғлиқликларини, сезги стандартларини, таҳлил ва синтезнинг энг оддий операцияларини, таснифлаш ва тизимлаштириш кўникмаларини махсус ташкил етилган предмет-манипулятив ўйинлар ёрдамида мустаҳкамлаш;

2) шахсларо муносабатлар ва мулоқотни тузатиш;

3) ўз-ўзига хизмат кўрсатиш кўникмаларини, шахсий гигиенани, маиший ва маиший кўникмаларни яхшилаш, ижтимоий ва маиший алоқалар доирасини кенгайтириш;

4) ишлаб чиқариш фаолиятидан кенг фойдаланиш;

5) муаммоли вазиятларда, ижтимоий, маиший ва микросоциал алоқаларда ўзини тутишнинг етарли шаклларини ўргатиш;

6) яқинлар билан ҳамкорликни шакллантириш;

7) янги ижобий тажрибани ҳаёт амалиётига ўтказиш.

ХУЛОСА

Тадқиқотни сарҳисоб қилсак, шуни айтишимиз мумкинки, ҳар қандай ижтимоий мослашув инсондан маълум қобилиятларни талаб қилади. Шу сабабли, шахснинг мослашув табиати ва даражаси кўп жиҳатдан инсоннинг биологик, физиологик, ақлий хусусиятларига боғлиқ ва ақлий заифликнинг мавжудлиги ижтимоий мослашувни қийинлаштиради, аммо турли хил ижтимоий хизматлар томонидан яхши ташкил етилган профессионал иш ушбу касалликка чалинган одамларга самарали ёрдам кўрсатишга қаратилган профиллар охир-оқибат ижтимоий мослашиш даражасини сезиларли даражада яхшилашга имкон беради. Бироқ, ҳозирги вақтда ижтимоий ёрдам муассасаси ўзига юкланган вазифаларни (ишда кўриб чиқилган масалалар билан боғлиқ) тегишли ҳажмда йетарли даражада самарали ҳал қилмаяпти.

Тадқиқот ўтказилганлар орасида ота-онаси бўлмаган оилалар бор еди. Қоида тариқасида, бундай оилаларга 1 та ота-она ва 1 та- она бўлмаганлар киратилди. Бир оилада ўғай ота она бор. Учрашувга ота-оналар ва васийлар таклиф қилинди ва шахсан текширилди. Тўлиқ бўлмаган оилалардан бўлган баъзи оталар тўғрисидаги маълумотлар оналардан олинган ва уларнинг келажак тақдири ҳақида билмаганлиги сабабли тўлиқ бўлмаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аксенова, Л. И. Социальная педагогика в специальном образовании: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. И. Аксенова. – М. : Издательский центр Академия, 2001. – 192 с.

2. Белявский, Б. В. Исследование социального взаимодействия обучающихся с нарушением интеллекта в процессе их трудовой деятельности/ Б. В. Белявский // Специальное образование. – 2012. – №4. – С.5-14.

3. Белявский, Б. В. Система работы по профориентации обучающихся с ограниченными возможностями здоровья в образовательных организациях / Б. В. Белявский // Специальное образование. – 2016. – №2. – С.514.

4. Болотова, Я. Ю. Формирование общетрудовых умений у обучающихся с умственной отсталостью в процессе профессионально- трудового обучения / Я. Ю. Болотова, С. О. Брызгалова // Аспекты психолого-педагогического сопровождения лиц с ограниченными возможностями здоровья: коллективная монография: в 2- х частях. Часть 2 / Под общей редакцией кандидата педагогических наук, профессора О. В. Алмазовой – Екатеринбург, Урал. гос. Пед. Ун-т; Ин-т спец. образования; кафедра специальной педагогики и специальной психологии. – Екатеринбург, 2016. – 263 с.

5. Весенков, Г. В. Профессионально – трудовая подготовка умственно отсталых школьников: дис. ... доктор пед. наук: 13.00.03 / Г. В. Весенков ; Пед. академия последиplomного образования. – Москва, 2006. – 422 с.

6. Дуброва, Т. И. Уровневая дифференциация профессионального обучения подростков с нарушением интеллекта / Т. И. Дуброва // Специальное образование. – 2012. – №2. – С.40 48.

7. Зак, Г. Г. Формирование социально-трудовых навыков у обучающихся с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями) во внеурочной деятельности на начальной ступени образования Г. Г. Зак Аспекты психолого-педагогического сопровождения лиц с ограниченными возможностями здоровья: коллективная монография: в 2-х частях. Часть 2 / Под общей редакцией кандидата педагогических наук, профессора О. В. Алмазовой – Екатеринбург, Урал. гос. Пед. Ун-т; Ин-т спец. образования; кафедра специальной педагогики и специальной психологии. – Екатеринбург, 2016. – 263 с.

8. Индебаум, Е. Л. Психосоциальное развитие подростков с легкими формами интеллектуальной недостаточности в разных образовательных средах Е.Л. Инденбаум // Дефектология. – 2011. – №2. – С.18 27.

9. Исаев, Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков Д. Н. Исаев. – СПб. : Речь, 2003. – 195с.

10. Капланская, Е. И. Новая модель обучения в специальных (коррекционных) общеобразовательных учреждениях 8 вида: Новые учебные программы и методические материалы. Книга 2 / Е. И. Капланская. - 2003. -182 с.

11. Корень, Е. В. Психосоциальная адаптация детей и подростков с психическими расстройствами в контексте современных реабилитационных подходов / Е.В. Корень, Т. А. Куприянова // Дефектология. – 2012. №3. – С.60 64.

12. Коркунов, В. В. Профессионально-трудовое обучение, воспитание и адаптация учащихся с нарушением интеллекта. Монография / В. В. Коркунов, С. О. Брызгалова, Г. Г. Зак, А. А. Гнатюк. Екатеринбург, 2012.– 162 с.

13. Коркунов, В. В. Социально-трудовая адаптация учащихся и выпускников вспомогательных школ (принципиальные положения, организация и содержание). Метод. рекомендации В. В. Коркунов. – Екатеринбург, 1989. – 114 с.

14. Коробейников, И. А. Нарушение развития и социальная адаптация / И. А. Коробейников. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 192 с.

15. Коробейников, И. А. О соотношении и роли органических и социальных факторов в формировании диагноза «легкая умственная отсталость» / И. А. Коробейников // Дефектология. – 2012. №3. – С.14 21.